

HAJÓS JÓZSEF
Frölich Dávid

A Kriterion Könyvkiadónál 1977-ben, *Békességet magamnak, másoknak* címmel, a „fehér sorozat”-ban megjelent, igen értékes kötet egyik csemegéje – legalábbis bibliofilek számára – a 613–621. lapon szereplő, Pápai Páriz Ferenc tulajdonában levő könyveket fősoroló lajstrom. Ezt – írja Nagy Géza, a kötet rendkívül gondos összeállítója a 714. lapon – „egy számos névhibát tartalmazó jegyzékből másolta le Monai A. József könyvtárőr az általa 1761-ben megnyitott könyvtári katalógusba”, melyben a 22. levél rectóján kezdődik a Pápai Páriz-hagyaték jegyzéke. A Nagy Géza készítette, betűrendes listán a 60. szám alatt áll ez: „Groeliatius [?], David: *Calendarium ad annum 1647*. Nem találtuk a könyvtárban.” A névmutatóban, a 767. lapon elmarad a kérdőjel: „Groeliatius, David, kb. XVII. sz.–616”. A kötet elkallódásán nincs mit csodálkozni, hiszen tulajdonképpen naptári része csak egy évre volt érvényes. Inkább az lephet meg, hogy annyi évtizedig fennmaradt. Ennek valószínű oka az, hogy önéletrajzi vagy családi érdekű adatokat írt bele Pápai Páriz Ferenc apja, Imre, akinek épp 1647-ben jelent meg először a *Keskeny útja*, éspedig Utrechtben, ahol akkor tartózkodott. Ő beszerezhetette például az 1647-es bécsi magyar naptárt, csakhogy ezt „Jablonski Miklós krakai mathematicus” készítette.

Groeliatius vagy Groeliat nevű egyén alkalmasint sohasem létezett. Ez a névalak, „olvasat” talán annak is tudható be, hogy a David név „biblikusan vonzza” a *liat* névvéget. Mivel azonban 1647-es naptárról van szó, ennek szerzője bizonyára David Froelich volt (latinosan: Froelichius) – a 17. század legtermékenyebb magyarországi naptárkészítője, akinek *Schreibcalender* című sorozatából az utolsó darab pontosan 1647-re szól és *Der New und Alt Kalender* címmel nagyszombeni utánnomásnak is örvendett.

Allításunk beigazolódik, ha jobban megnézzük Monai „juratus bibliothecarius” kérdéses névbejegyzését. Ez bizony „Dav. Groelichii”-nek olvasandó. Az utolsó négy betűt Nagy Géza rosszul látta, ugyanis Monainál az *a* mindig zártan íródik, nem hanyagul, tehát nem *c*-szerűen; a *t* mindig nagyon alacsony, a *h* viszont felnyúlik, mint az *l*; ha pedig mégis *t*-nek vennők a *c* utáni betűt, egy *m*-szerűség maradna hátra, s ehhez nem illik a fölötte levő két pont. Következésképp a hibás olvasatból csak a kezdőbetű irandó Monai rovására. Tévedése azzal magyarázható, hogy a tőle átmásolt listán az F részint T-szerű volt (az F-fé tevő vonalkája alig látszott vagy az *r* elejének tűnt), részint olyan ductusú F volt, amelynek másodikként meghúzott, a függőleges vonal csúcsától lefelé

induló vonala balra, majd szigmaszerűen kanyarodott, s így másoláskor a szigmaszerű felső résszel kezdte Monai, éspedig fordított irányban, majd egyhuzamban ment tovább a tolla – eléggé szabályos G-t rajzolva. (Maga Monai is T-szerűen, ti. a függőleges vonal *elé* nyúló vízszintes vonallal írja az F-et, pl. a „Fasciculus alter incipit de Lue” esetében, amely kötegről – ha szabad itt előre-bocsátani – külön tanulmány készül.)

Frölich életútjáról nem túl sokat tudunk. Biztos, hogy Késmárkon született, de születése évéről két határozott változat van: 1600 és 1595. Az előbbi – a forrás megadása nélkül – Weszpréminél bukkan fel (1781-ben) és több szerzőnél tartja magát. A Frölichet öt esztendővel idősebbnek feltüntető évszám elég későn jelenik meg (l. pl. MKsz 1930. 289.), noha már Szinnyi impozáns művében az áll, hogy szerzőnk 1648. április 23-án, „53 éves korában” hunyt el. Szinnyi forrása nyilvánvalóan a Frölich halálakor Lőcsén kiadott *Mnemata Poetica*.

Tanulmányait Frölich Késmárkon kezdte, ahol „tudomány- és csillagkedvelő” („philologus & astrophilus”) apja 1601-től 1608-ig rektor volt, és 1616-ban Elbingben folytatta. Odera-Frankfurtban legalább két évig foglalkozott matematikai, csillagászati és orvostudományi stúdiumokkal. Utána tapasztalatszerzés végett jó 12 esztendeig utazgatott Európában. Kolozsvárt, 1630. május 20-án Szenczi Molnár Albert meleg hangú sorokat írt emlékkönyvébe. Naptáraival és 1639-es földrajzi művével kiérdemelte, hogy a tudománypártoló III. Ferdinánd (1637-től római császár) „császári és királyi számvetőnek” nevezze ki, ami csinos évdíjjal járt és élvezője irigyeinek a szaporodásával. Naptárkészítői jövedelmének a kipótolásáért állítólag matézist és történelmet tanított privatim (biztos, hogy nem a késmárki skóla rektoraként, ezt a funkciót ui. ifjúkori nagy támogatója, David Praetorius töltötte be 1646-ban bekövetkezett haláláig, aztán Daniel Fabri).

Vegyük számba Frölich munkáit (a Kolozsvárt nem találhatók csak futólag), éspedig nagyrészt időrend szerint, de fősorolva előbb az élete végéig készített naptárait, kezdve a német és a latin nyelvűekkel.

Saját szavaiból tudjuk, hogy 1622 végén kezdte közölni legkitartóbb foglalatossága termékeit. Német naptárai címének zömében megvan a Schreibkalender szó, ami arra utal, hogy volt bennük hely, ahová minden possessor beírhatta teendőit vagy az emlékezetes dolgokat. Legtöbb Schreibkalendere Boroszlóban jelent meg – természetesen a Késmárktól északnyugatra, nem a Kázmárktól és Nagyidától északra levő Boroszlóban. A kor szokása szerint ezeket a munkákat is pártfogolni szerető személyeknek ajánlotta, például az 1628-ra szólót Brandenburgi Katalinnak. (Neki dedikálta Johannes Frosch is a prédikációs könyvét, amely Gyulaféhevárt jelent meg, 1630-ban, Frölich erdélyi útja idején.) Az 1637-es boroszlói Schreibkalenderről kiváló 18. századi orvostörténésünk, Weszprémi István jelzi, hogy „nemcsak a Julián-, hanem a Gergely-naptárnak az idők folyamán apránként kiderülendő hibáit is föltárta”. Weszprémitől örökölte az utókor Frölich első 17 boroszlói naptárának „egyetlen kötetbe foglalt”, frölichi széljegyzetekkel ellátott példányát. (Ennek további possessorairól „J”,

azaz Jankovich Miklós ír a *Tudományos Gyűjtemény* 1829. évi 12. kötetében.) Weszprémi nem tudta, hogy szerzőnk 1640 után is adott Schreibkalendereket – 1647-ig. Ez a sorozatzáró kiadvány Szabó Károly vonatkozó könyvészetében az 1681-es számot kapta, s e tény kissé váratlan folyománya M. Zemplén Jolánnak ama téves állítása, miszerint a szóban forgó Schreibkalender „még 1681-ben is megjelent”.

Frölich boroszlói naptárai közül legalább hét (az első 1631-es, az utolsó 1648-as) *Almanach* néven látott napvilágot, *Weltspiegel* néven pedig az 1646-os. A linzi származású Marcus Pistoriusról, aki 1629-től 1653-ig (nem csupán 1632-ig) működött Nagyszebenben, föltételezhető, hogy már 1629-től megkezdte itt boroszlói mintájú német és magyar naptárak nyomtatását, és egy darabig évente csinálta, bár ezt nagyon kevés példány igazolja (1636 előtről ismeretes egy 31-es és egy 33-as német kalendáriuma). Persze a kimondottan boroszlói mintájúak közül sem frölichi ihletésű az 1621-es bártfai és az 1624-es debreceni magyar naptár, ezek ugyanis Martin Helwig boroszlói szerző munkáját ültetik át. Kolozsvárt egy-egy töredék van az 1627-es és az 1628-as debreceni verzióból, amely „az Baraszlai Kalendáriumból” fordítottat. Szintén „braszlai” eredetűt követ a Pistorius nyomtatta 1631-es *Uy és o kalendárium* (vö. ErdMúz 1915. 207–208). Szebenben Pistorius nyomtatta Frölich 1633-as, a Szepességre és Felső-Magyarországra alkalmazott (*gerichtet*, nem „berichtet”) almanachját (vö. AVSLk 1884. 97), valamint az 1638-ast (ezt *Calendernek* nevezte), az 1644-est, az 1645-öst (*Tagbüchl ...*) és az 1647-est. (Az utóbbinak az egyik példányában – (I. *Korrespondenzblatt ...* 1891. 40.) – jegyezte fel Andreas Oltard, hogy szeptember 25-én, 45 évesen hunyt el Leo Saa, az erdélyi fejedelem főorvosa. A Pistorius-féle naptárak tizenhatodréteiek, Pápai Páriz Ferencnek a Monai-listán lévő 1647-es naptára viszont negyedréteiek.

Valószínűleg Michael Hermann nyomtatott Brassóban egy német, 1643-ra szóló Frölich-naptárt (I. Adleff: *Adalékok ...*, 1907. 27). Nürnbergben jelent meg Frölich-től három *Tagbüchlein* (1641, 1643, 1644), egy *Fasti sive calendarium* (1642) és egy *Judicium astronomicum* (1644).

Az utóbbi átvezet latin naptáraihoz. Közülük itt említjük a *Hemerologium* című öröknaptárát (Bártfa 1644), a bártfai, 1646-os *Ephemerist* és a löcsei, 1633-as kiadványt. Ennek teljesebb címe: *Ephemeris vulgo Calendarium Astro-Meteorologicum, Ecclesiastico-Politicum atque Historicum*. Címlapján John Owen kétsoros epigrammja áll, melynek első sora szerint „nem fogok minden olvasónak és hallgatónak tetszeni”. A könyv egyetlen példánya ismeretes, abból is hiányzik négy levél.

Csillagászati jellege okán itt említjük Frölich egy másik latin nyelvű és szintén csak egy (és pedig Marosvásárhelyt őrzött) példányban ismert művét: az *Anatome revolutionis mundanae*-t. Ez Lőcsén, talán még 1631 végén jelent meg. Csak a második fele és a címlapja maradt fenn. Címét eddig hibásan idézték és kifogásolhatóan fordították. Magunk így fordítanók: „Boncolás, amely mintegy a velőig menően jeleníti meg a világ forgásának természeti állapotát nemcsak a Krisztus születése utáni 1632-es szökőévre, hanem minden lefolyt és

jövendő századokra, a csillagok csalhatatlan elvei alapján. Ehhez csatlakozik két, a legkellemesebbekből kiszemelt matematikai állítás az ellenlábásokról és a napi körfordulásról. Kiadta Frölich Dávid gyakorló asztronómus.” A címlap idézi Horatius *Ars poeticáját*: „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci”. (A szokottnál szőhűbb tolmácsolásban: Minden tetszést elnyer, ki hasznost és édeset vegyít.) A címbeli „ellenlábások” csak a földgömb ellentétes részein lakókra céloz, de álláspontjával szerzőnk a geocentristák ellenlábasa, pontosabban azt a „reformált csillagászatot” vallja – legalábbis „a gyakorlat kedvéért” –, mely szerint a Föld egyenletes mozgással forog nyugatról keletre, s ezért látjuk „a Földet körülvevő fényeket ... felkelni és lenyugodni”. Frölich a glatzi David Origanustól vette idézett nézetét, persze nem ennek „1629–1631-ben hallgatott előadásaiából” (M. Z. J.), hiszen ez a tanára 1628-ban már elhunyt. Origanus Frankfurtban volt a matézis professzora, sokat foglalkozott naptár- és horoszkópkészítéssel. Tycho Brahéhoz csatlakozott, aki a tapasztalat iránti hűséget ötvözte a kopernikuszi rendszer eleganciájával, és pedig úgy, hogy vilásképe matematikailag – nem fizikailag is! – egyezett a lengyel zseniével. Tovább közeledett Origanus Kopernikuszhoz a Föld napi tengelyforgásának az elismerésével, például az *Ephemerides Brandenburgicae* című könyve előszavában. Az efemeridák „keringő égitestek napi állását előzetes számítások alapján megadó táblázatok”. 1614-ben született az a Gelei Benedek, aki 1647-ben ajándékozta Erneyi Mosa Istvánnak Kopernikusz korszakos műve első kiadásának egyik példányát (vö. *A Hét* 1973. febr. 16.; *Korunk* 1973. 1114). Azért is kell őt említenünk éppen itt, mert két évvel előbb, amikor a kolozsvári unitárius kollégium tanára lett, szerezte be Origanus jelzett, 1609-es művét. A Kolozsvárt őrzött példány címlapján két possessori bejegyzés van: „Bened. Arkosi 1645. Claudiop. / Laurent. Dalnakj”. Dálnoki Nagy Lőrincről van szó, aki egy ideig Páduában volt diáktársa Arkosi Gelei Benedeknek, és 1639-ben lett Kolozsvárt lektor. Boldog possessora volt Vives *De disciplinis* című, enciklopédikus könyve 1536-os kiadásának is (vö. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1992. 1. sz. 23). Az Origanus-mű birtoklásának alighanem rövid ideig örvendhetett, ui. Arkosi Gelei Benedekkel egy évben, 1661-ben halt meg.

Frölich magyar naptáraiból az első, az 1627-es csak Budapesten van meg, méghozzá nagyon csonkán. Itt említjük, hogy az első magyar öröknaptárt tudomásunk szerint Székely István alkotta az 1540-es években, s ennek egy ép példányát Kolozsváron őrzik. Ugyanott, 1569-ben jelent meg az első Magyarországon nyomtatott naptár. Ez elkallódott, viszont fennmaradt – csonkán – egy 1573-ra szóló kolozsvári és egy 1576-ra szóló szebeni magyar naptár. Kolozsvárt is van egy-egy hiányos példány az 1581-es bártfai, az 1583-as szebeni és az 1599-es debreceni naptárból, továbbá az öröknaptárt is nyújtó, Kolozsvárt, 1599-ben kiadott Canisius-fordításból. Megvan kincses városunkban az itt készült 1631-es, 1632-es és 1633-as kalendárium is.

Őt, Kolozsvárt ma is meglévő (expliciten) frölichi naptárról tudunk. Mind-egyik a Központi Egyetemi Könyvtárban van, és magyar nyelvű. Vegyük sorra őket – apró kitérőkkel.

Aki „Cluj-Napocán”, a Napoca (Jókai) utcától kőhajításnyira kikéri a „BMV 1980” jelzetű kötetet, ilyen szövegű címlapban gyönyörködhet: „*Kalendarium* 1634 esztendőre Christus Urunk születése után. Az Erdélyi és Magyar országi Eghez szorgalmatosan irattatott DAVID FREOLIK Késm. Ast. által. COLOSVARAT. Nyomtattatott Abrugi György által.” Az általunk kiemelt szavak piros betűsek. A címlapon Kolozsvár fametszetes címere látható. Unikális példánnyal van dolgunk. Nem egészen ép, mint az RMNy állítja, ugyanis hiányzik két levele: az A₈ és a B₁, azaz a jún. 18-tól aug. 18-ig menő időszakra vonatkozó naptári rész. Possessori bejegyzés: „Lutjai Boér Antal adta az Museumnak 5^{dik} Mai 1844^{ben}”. A tulajdonképpeni naptári részhez beszúrt üres leveleken néhány egykorú, tintával írt feljegyzés van, pl. Georgius Barzi kapcsán. Abruginak ez valószínűleg a nyolcadik nyomtatványa volt. Előtte még három naptárt is nyomtatott, kezdve az 1631-es Herlicius-naptárral. (Hibás az az RMNy-adat, miszerint az 1631-es naptár unikuma a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban van, nem az Egyetemiben.)

Abrugiról nem sokat tudunk. A Heltai-nyomda utolsó vezetője volt. Az 1632-es habermanni (avenariusi) naptárunk ajánlásában az előző évi kalendariumot első művének mondja. 1660-ig – későbből nincs róla adatunk – unitárius kiadványok egész sorát nyomtatta. Ő gondozta Debreczeni Simonides (Simonfi) Gáspár váradi skólamester 1633-as naptárát. Nem tudjuk, mennyire közeli volt a viszonya Csanaki Máté orvosdoktorral, aki maga is áldozata lett annak a kórnak, mellyel *A döghalálról való elmélkedés* címen foglalkozott, s aki úgy hitt az asztrológiában, hogy egyúttal vallotta: „a bölcs ember ... uralkodhatik a csillagokon”. (Vö. az 1603-as kolozsvári naptár címlapmottójával: „Astra inclinant, sed non necessitant.”) Hajlandók, de nem kénytelenek voltak egyesek „Abrugyi”-nak írni Abrugi nevét – alkalmasint abrudbányai származására gondolva s ignorálva, hogy ő maga „Abrugbányá”-t ír 1633-as naptára ajánlásában. Kénosi Tözsér János 1754-beli nyomdatörténeti kéziratában végig „Abrugi” áll.

Az Abrugi-féle Frölich-naptárak szerkezete egyezvén az 1631-es Herlicius-naptáréval, talán nem árt vázolni, ki volt David Herlitz (1557–1636). 1591-ben, Greifswaldban lett orvosdoktor, de előbb kezdett naptárakat készíteni. Az RMNy szerint naptárai 1590 és 1641 között jelentek meg latinul és németül, más forrás szerint 1584-től 1636-ig, éspedig akkora sikerrel, hogy számos nyelvre lefordították őket. A tudományok minden ágával foglalkozott (a jogot kivéve), verseket is írt, ám prózában szólt pl. a nevetés fiziológiai okairól, arról persze nem, hogy az orvosi munkáiból se hiányzó babonák mennyire okozhatnak derűtséget. Török tárgyú írásaiban természetesen magyar vonatkozások is vannak. Sokoldalúságára vet némi fényt ez a könyvcíme: *Tractatus Theologico-astronomistoricus*. Aligha van herlitzzi forrása az 1631-es kolozsvári naptár hónapverseinek. Ez a naptár pedig nem egyedüli forrása az 1634-es Frölich-naptárunk jelmagyarázatának, az utóbbiban ui. négygyel több „jegy” van, köztük a „szerencés nap”-é és a „jó halászás”-é. (Ez azonos az alább megadott állatv-jelek egyikével, amely két halat ábrázol.)

Az 1634-es kolozsvári kalendáriumban – a szokásnak megfelelően – a hónapok naptártáblái két-két szembenálló lapot foglalnak el, jobb szélükön keskeny hasámban van az ó-naptár, e mellett állnak a magyar Cisio Janus szótagjai napokra elosztva. A kötet legérdekesebb szava a január 10-ét jellemezni hivatott *zurza*.

1634-es naptárunkban minden hónaphoz egy két- vagy négysoros vers tartozik. A „böytmás” havi rigmus így szól: „Martius ha száraz, buzát s gabonát hoz, / De ha nedves nyar, leszen heves szára.” (Az 1631-es kolozsvári naptárban ez a két sor valamivel jobb; a 3. vessző a nyár szó előtt van.) Az áprilisi vers: „Szent György hava földnek meg uijtja erejét, / Hasznos veritekre tagittya à testet / Gyakran fekelekkel terheli bőrödöt, / Eret vagas erre, purgaltasd testedet.” Szeptemberi tanácsok: „Szár az edellel tápláljad magadat, / Bövön süttess főzess köver madaradat, / Del után gyümölcs kövesse táladat, / Ez után ne terheld többel asztalodat.” Tanácsok novemberre: „Venus mulatóságát mostan ne ohaytsad, / Fördöt hogy készítsen, fördöst ne szolitsad.” Az utóbbi három hónapvers valószínű forrása az 1621-re szóló nagyszombati naptár. Az 1626-os (a januári verset az 1598-as debreceni naptárból átvevő) fejevári kalendárium záróversére üt a 12. Abrugi szedte okítás: „Subánál, bornál, meleg háznál hurut ellen, / Nints töb orvosag hid meg, de Isten után.”

Szőnyegre hozott, hajdan tán ponyván is árult naptárunk hét lapon, *Sokadal-mok Erdély és Magyar Országban* címmel sorol fel időrendben országos, olykor vasárnapra eső vásárnapokat (ha jól számoltunk: 424-et, ebből 8 Diószegen zajlott), majd tíz lap jön ilyen címmel: *Prognosticon. Az eghi csillagok forgasából az 1634 esztendőnek állapotjáról*. Mellyet Az Hires Erdély és Magyar Országgra, környüle lévő tartományokkal együtt, szorgalmatosan irt DAVID FRÖLICH Késmárki Astronomus”. Itt öt lapnyi jóslás van az évszakokról (pl.: „az Csillagok természet szerént io Telet ígérnek”), aztán öt lap „Eclipsisekről, hadakról és egyéb bódogtalan állapotokról”. Az eclipsisnek itt *setétödés* a magyar neve, nem *sötétség*, mint az 1631-es kolozsvári naptárban. (Az utóbbiban a pronosztikon V. fejezete csak az eklipszisekről szól, a VI. „az hadrol, tamadásokrol és tumultusokrol”, a VII. a betegségről, a VIII. pedig a föld gyümölcsseiről.)

Sokan – írja 1633 végén Frölich – „az deákos emberek közzül is ... ekkédig ez vélekedésen voltanak, mint ha ez világnak tsak ez utolso napiaiban volnának Eclipsisek az Eghi világosságokban”.

Csöppet sem ócsárlón asszonyállatnak mondott fehérmépek, vászoncelédek, alias nőszemélyek is melankólia, tehát feketeepesség nélkül melázhattak a deákné vásznán és azon, hogy

„ez három állat, a Nap, Hold és Föld ... minden Eclipsisekben ugy mint causae efficientes concurrálnak”; „9 esztendő alatt, mindenkor 36 Eclipsis léssen, kit mind szépen szám-adásban és in hypothesi megbizonyithatnánk, ha hosszu dolog nem volna. Az többit tehát az iövendő esztendőre halasztom.”

Hasonlóan önreklámoz szerzőnk az 1637-es lőcsei naptárban:

„Aki többet effélét ez esztendőnek állapotjáról, avagy egyéb Philologia matériák, vizsgálásra méltó dolgok felől kíván tudni, vegye meg magának az én Deák öreg Calendariumomat.”

A szóban forgó naptár zárórésze „Rövid chronika”. Ez 18 lapon említ magyarországi és erdélyi eseményeket. A városalapítások sorát így indítja:

„1146. Medgyes Erdélyben kezd épülni.” Más mozzanatok: „1462. A Török pusztította Váradot / Draculyát el fogia Matyás Király”; „1552. ... Az Olahok az Nyirséget dullyak”; „1602. Mihály Vayda megöletik.”

Az utóbbi három adat nincs meg az 1631-es kolozsvári naptárban.

Szintén unikum a BMV 2005 jelzetű, bekötött naptártöredék, amely csak négy csonka levélből áll. Az Erdélyi Múzeum Könyvtárába Lugossy Józseftől került, aki újrakiadását is szorgalmazta (l. *Magyar Academiai Értesítő* 1844. 162). Lugossy bizonyára a prognosztikon-címlap rongáltsága miatt hitte ezt a naptárt 1636-ra szólónak. A címlapon ez áll (zárójelben a mi kiegészítéseink):

JUDICIUM / ASTROMANT(ICUM) / az Eghnek és Csilla(gok)nak / Forgassábul, Christu(s) U / rünk Születése után való / M.DC.XXV / Esztendőre. / Erdely Országra Szo(rgal) / matosson alkalmaztat(ott) / DAVID FRÖLIC(HIUS) / Practicus Astron(omus) / által / FEJERVARA(T) / Niomt(attatva).

A címlap hátlapján levő szöveg a kalendarium szó magyarázatával zárul.

A kötet kétszer is említi Brassót: a 2. levél rectóján egy holdfogyatkozás kapcsán, a 3. levél rectóján pedig Székely Mózes 1603-as vereségét jelezve. Idézzük a 3. levél még néhány adatát (zárójelben a hiányzó szövegrészek):

„1614. Silasi Janos és Ladany Gergely az (Medgye)si Toronybol alá hanyatattanak, (az) Batho(ri Gábor) halala miat. 1618. Nagy üstökös Csillag látatatek ... (1631) és 1632. Az Parasztok az alföldön fel ta(madtak) ... az (Hadna)gyok peng Csaszar Peter Cassan fel negyel(tetett)... (1633) Nagy döghalal volt Erdélyben, és ... (M)agyar-Országban is.”

A felsorolt történeti adatok nagyrészt egyeznek az 1643-as kolozsvári naptáráival, de néhol pontosabbak, pl. Bethlen Gábor halálának a dátuma ott november 16-a, itt 15-e. Az 1634-es kalendariumban a történeti rész a legvégén van, s így azt hihetnők, hogy hasonlóan helyezkedett el egy évvel később is. De a 2005-ös jelzetű kötet idézett 3. levelén álló C ívjel azt sugallja, hogy az 1635-ös naptárban a krónika a vásárok felsorolása elé került. Kijelenthetjük: nemcsak hogy így történt, hanem éppenséggel a prognosztikon előtt foglalt helyet. Bizonyosság rá a C-ívet záró, elmosódott, ám kibetűzhető őrszó: IUD IC. Ennek „ugrásos” szedése és I kezdőbetűje nem teheti kétségessé, hogy itt a másodcímlapot kezdő JUDICIUM-ra való utalással van dolgunk.

A 4. levél előbb a bizonyára „Az esztendőnek négy részeiről” című fejezet végét nyújtja. E levél rectójának a végén kezdődik az „Eclipsissekről Hadakrol betegsegekről és egyeb bodogtalan állapotokrol” tárgyaló rovat. A 4. levél

versója tudatja, hogy „Az első Ecclipsis vagy Sötötödes leszen Martiusnak 3. napan, estve 8 ora utan egy fel fertálya mulva kezdetvén”. Ebből világos, hogy a 4. levél után van a logikus helye kötetünk második levelének, ugyanis ez szól a második holdfogyatkozásról, amely „leszen 28. Augusti, horâ 3. matutinâ”. – A 4. levél eredetileg biztosan „egy testet” alkotott az elsővel (mint $C_2 + C_7$). Az most is látszik, hogy a 2. és a 3. levél „egy test” ($C + C_8$). Így hát ezt helyesbítő átrendezés esetén ki kell venni mostani helyéről és kifordítás után helyezni el, vagyis tenni első és utolsó levélle. Tehát a helyes levélrend: 3–1–4–2.

Ezt a naptártöredéket mindenesetre össze kell hasonlítani a szintén 1635-ös, de Kolozsvárt, Abrugitól nyomtatott frölichi kalendáriummal, amelynek csak öt budapesti, erősen csonka példányáról tudunk. Összehasonlítandó továbbá az 1636-os debreceni és lőcsei naptárral is a három nap- és két holdfogyatkozás dolgában. Ez az összehasonlítás eldönti, hogy a 2005-ös jelzetű judícium-címlapon M.DC.XXXV állt csonkulás előtt is, nem kell tehát megelégednünk azzal, hogy ennél nagyobb római szám megbontaná a címlap szimmetriáját, s így valószínűtlen.

A BMV 2030-as jelzetű, ugyancsak unikumként őrzött naptártöredékekkel nincs a fentiekhez hasonló kötési probléma, merthogy ez a 23 levélnyi töredék ... bekötetlen. A levelek összetartozását részint az hivatott biztosítani, hogy borítékban szoronganak, amelyre valamikor valaki ráírta: „Néhai Orog Toldalagi Mihálynak 1636^{beli} Calendariuma”. (A főúri Toldalagi-család tulajdonképpen, emlékiróként is ismert megalapítójáról van szó, aki 1639-ig többször járt követésben a portára és egyébüvé, és akinek második, 1640-ben tartott lakodalman a két román vajda is jelen volt.) A naptár szinte egészen ép címlapján ez olvasható: „*Kalendatium* / az 1636. ESZTEN- / dőre, Christus Urunk szü / letése utan, a' mely / Bissextilis. / K. DAVID FRÖLIKTÖL / Az Magyar és Erdély Országi Meridia / nusra alkalmaztatott. / COLOCVARAT ABRUGI GYÖ”. (Az aláhúzott szöveg piros színű.) A címlap hátán latinul ajánlja kegyurának, Szentlászlói Kamuthi Miklósnak ezt a munkáját „Georgius Abrugi p. t. Typogr. Colosv.” A voltaképpen naptári részből hiányzik az első 4 levél. A közel 3 lapnyi kronologikumot ez a szöveg vezeti be: „Mivel a Holnapok alatt Rythmusok mostan nincsenek; azért ez rövid emlekezetre valo Historiat az helyet olvassad Kegyes Olvaso.” A hónapversek elmaradásáért persze aligha kárpótol a történeti események felsorolása. Emeljük ki még naptárunk történeti adataiból az egyedüli hazai vonatkozásút: „99. Trajánus 14 Császár Decebalust az Erdelyi Vaydat meg veri.”

Példányunk utolsó lapján kezdődik a vásárok megnevezése, s eljut a májusi tekei vásárig. A példányunkkal egyazon borítékban őrzött, 16 levélnyi naptártöredék vásárok megadásával kezdődik, és pedig a júniusiaknak a második harmadával, „jest”-tel, vagyis az Eperjest tartandóval, majd krónikát is ad. A 16 levélnyi töredék e két sajátosságából egy is elég, hogy – kettős „szófejtő ráadásal” – így nyilatkozunk: a Toldalagitól ránk maradt 1636-os naptárral tévesen került „toldalékként” egyazon borítékba 16 levél, ezeket más borítékba kell „átolni” (lásd alább: 3.2.5.). A mostani borítékban levő régebbi naptártöredék

az RMNy-ben az 1616-os számmal szerepel. Az RMK-ból kimaradt. Itt hozzávetőleg az 1164-es számot viselné, ha egybeötvöznénk az 1. és a 2. kötetet, vagyis az ezekben előforduló összes magyarul, ill. Magyarországon megjelent nyomtatványt. Mutatja ez, hogy sokat haladt Szabó Károly óta a kutatás. Ugyanakkor az is meglephet, hogy jeles kutatóknál sem ritkák a nem várt pontatlanságok, kihagyások. Például Kovács Imre (*Régi magyar kalendáriumok 1711-ig*. Debrecen, [1938.] 53.) mellőz az év nélkül megjelent könyvében egy akkor épp 300 éves Frölich-naptárt, melyről Asztalos Miklós jóval előbb jelezte (I. MKsz 1930. 290.), hogy megvan a Todoroszku-könyvtárban. Ez a mellőzés igazán váratlan, hiszen Kovács említi Asztalos szóban forgó cikkét, és bizonyára abból veszi, hogy Frölich egy 1641-i naptártöredékben „immár 18 Esztendei Practicus Astronomus”-nak nevezi magát. Ezzel át is térhetünk Frölich 1641-es kolozsvári naptárára.

Az Erdélyi Múzeumnak most az Egyetemi Könyvtárhoz tartozó állományában van az 1641-es kolozsvári naptár tudunkkal egyetlen példánya. 39 levélből áll. A címlap kiemeli, hogy ez a kalendárium „calculáltatot DAVID FRÖLIK-TÖL”. (A bártfai 1641-es naptár a címlap szerint „Frölich Dávidnak Kesmárki Astronomusnak” a munkája „és Magyar s Erdély Országra figyelmetessen alkalmaztatot”. Az OSzK-ban őrzött példányán a „Dr. Todoroszku Gyula és neje Horváth Aranka könyvtára” bélyegző díszelég. A csepregi 1641-es kalendárium – idézzük címlapját – „szereztetet a Késmárkon lakozo DAVID FROLICHIUS Mathematicus Doctor által, és Ez Magyar Ország es Erdeli Eghez szorgalmatossan alkalmaztatot”. Szinnyei szerint nyolcadrétű, míg a kolozsvári 16r., a – Szinnyeitől és Szabó Károlytól nem említett – bártfai pedig 12r.) A kolozsvári kiadvány (= RMK I, 717) Csíkcsicsói Petki Istvánhoz, Csík, Gyergyó és Kászón szék főkapitányához szóló latin ajánlásának a szerzője „Georgius Abruigi Typographus”. Tulajdonképpen naptári része – a hagyománynak megfelelően – bibliai eseményekre is utal. Két külön lapot foglalnak el „Az Holnapokra való Versek”. A naptár másodcímlapja közli: a „Prognostichon Astrologicum az, az AZ EGHNEK FORGASABOL, ÉS AZ CSILLAGoknak tekinteléséből való jövendölés” jelen esetben „szorgalmatosan irattatott DAVID FRÖLIK, és rész szerint, LEMKA GYÖRGY Astrologusok által” és „Nyomtattatott Heltai Gáspár Műhelyében”. A tulajdonképpen prognosztikon „EZ IELEN VALO ESZTENDÖNEK állapotjáról” szól 14 részben (a 9. betegségekről, a 13. Magyar- és Erdélyországról nyilatkozik). Nem jövendöl, jósol, csak javall, javasol – és nem javas módjára, nem varázsigékkel – a „Szántó embernek vetésben való reguláia” című, 18 soros vers, amelyet ez a mondat vezet be: „Végezetre tetczet a’ régi szántó vető gazdáknek megh-rögzöt Reguláit, a’ Szentek Idnepinek rendi szerént elő hozni.” A vers gyanítható forrása az 1592-es kolozsvári Cisióban található, földműveseknek adott verses tanács. Első és utolsó négy sora így hangzik:

„Szent Egyeddel vess gabonát, / Benedekkel zabot, árpát, / Vess hagymákat szent Ambrussal, / Az föld meg zöldüllyon Tiburczal” (NB: a „meg” kimaradhatott volna.) „Vigan észí Márton ludát, / Erre szent András jó bort ád. / Balás bárány czimert süttet, / Oculi sovány heringet.”

Az utolsó előtti, 17. sor értelme: „Február 3-án báránycombot süttet.” A vers a bártfai 1641-es naptárba is bekerült – apró eltérésekkel (itt a záró sorok rendje: 17, 18, 15, 16). Az 1592-es verzió első és utolsó két sora:

„Ves Buzát Egidij, Árpát, Zabot Benedicti, / Borsót Gregorij, Lenczét, Ledneket,
Philippi. / ... Egyél Diszno hust Blasij, legy iámbor per circulum anni. / Es iól lehet
dolgod, most és tempore omni.”

Az 1592-es, még jócskán „deákos” változat 24 nevéből az 1641-es versben megvan 14, és hozzájuk adódik három. E vers után jön a „Christus Urunk Születése után valo rövid Chronica”, melyből ilyesmik tudhatók meg:

„385. Lőcse fundáltatik à Szepesbe. ... 1300. Fogarast kezdik építeni. ... 1400.
Brasso kezd épülni. ... 1543. More Laszlot à Török elfogja. ... 1602. Mihály Vayda
meg öletik. ... 1637. 1. Februarij. Nagy földindulás vót Colosvár körül. ... 1638.
Posoni Gyűlés 18 hétig tartot. ... 1639. Egész Magyar Országban nagy drágaság
volt.”

Az ötödik Kolozsvárt őrzött Frölich-naptár 1648-ra szól. Két csonka példányunk van (vö. RMK I. 804.).

A BMV 2488-as jelzetű, 8 levélnyi példánynak főcímlapja is van. Ebből megtudjuk, hogy ezt a munkáját is „az Erdély és Magyar Országi Polushoz” alkalmazta „FRÖLIK DAVID”, és a kiadvány „Hel. G. M.”, vagyis Heltai Gáspár műhelyében készült. „Georgius Abrugi Typograph.” a szív őszinte érzelmével (*syncero cordis affectu*) dedikálja a kötetet Szamosfalvi Mikola Zsigmondnak, Rákóczi György fejedelem főasztalnokának. A szoros értelemben vett naptári részből, amely bizonyára az A_{2b} laptól a B_{6a}-ig terjedt, megvan a február 16-tól április 15-ig és a június 16-tól július 15-ig menő rész, tehát az A₅₋₆ és a B₁ levél. Ha arab számokkal látjuk el a kötetünk nyomtatott leveleit, az 5. levéllel kezdődik a prognosticon („Rövid IÖVENDŐLES Az 1648. esztendőre, ... Mely Bissextilisnek mondatik ... alkalmaztatott FRÖLIK DAVID Keszmarki Astronomus által”, I. rész: A Tétről). A 6. levél nem az évszakok jellemzését folytatja, hanem vásárokat említ, kezdve a szeptember 14-én tartandó üregdivel és végezve a december 30-án esedékes diószegivel. Igaz ugyan, hogy 1647 végén még csak „jövendőlni” lehet a következő év vásárait, mert utólag kiiktathatja némelyiküket valamilyen súlyos akadály, de ez mégsem valódi jövendölés. Az igazi jövendölés a 7. levélen folytatódik, amelyen történetesen épp a VII. pont áll. Ez a pont – nevezhetjük fejezetnek vagy paragrafusnak is – „Az Kerti, Szölöbéli, Mezei termésnek reménségéről” beszél. A 8. levélen kezdődik a VI. pont, melynek címe: „Hadakrol, Betegsegröl, Gyuladásokrol, s-egyéb nyavalyákrol”. Itt, a júliusi „Coniunctio Saturni & Martis” kapcsán állítja szerzőnk: „Az barmokban penig az dög, bizonyos elöl járo postása az emberekben levö Pestisnek”. Mivel a 8. levél őrszava a hetediknek az elejére utal, már csak ebből is világos, hogy az utolsó két levél kötéskor hibás sorrendbe kényszerült. A 6. levelet pedig az 5. elé kellett volna kötni, ami a 2030-as jelzetű példányból is kiderül.

A 2030-as jelzetű borítékba – mint már említettük – tévedésből került a simán Toldalagi Mihálytól ránk maradtnak vehető töredék mellé egy 16 levélnyi fragmentum. Az utóbbi nem is lehetett az 1642-ben elhunyt Toldalagié, mert jó öt évvel ennek halála után készült. Ennek az 1648-as naptárpéldánynak csak az első két íve hiányzik és valami (valószínűleg legfeljebb egy ív) a végéről. A két első levél a vásárok felsorolásának a második felét adja. A voltaképpeni prognosticon (C_{1-8a}) kilenc számozott részből áll. Az első négy az évszakokról szól, a nyolcadik („IIX.”) „Az Bányakrol” (hat sorban), az utolsó, csupán két sornyi rész pedig a terhes asszonyokról. A ránk maradt, kilencedfél levélnyi Chronica a bibliai mágusoktól halad 1636-ig, amikor „Vallensteiner Romai Csász. Generalissa Csehország. Egraban megöletik”. (A Schiller-rajongók számára nyilván nem kell pontosítanunk „Vallensteiner” kapcsán, de azt talán nem fölösleges megjegyezni, hogy pontosság dolgában ez a krónika alig különbözik a korabeli magyar Frölich-naptárakétól.)

Az 1648-as kolozsvári Frölich-naptárból megvan Kolozsvárt 20 levél, ebből 4 duplán. A most 2030-as jelzetű két – 1636-os, ill. 1648-as – töredéket is jó volna bekötni, mégpedig olyan gondosan, mint az 1635-öst és az 1641-est, melyek fedőlapján vignetta hirdeti „Hantz György tud.-egyetemi KÖNYVKÖTŐ” hozzáértését. (Talán csak a hozzáértés hiánya miatt történt, hogy új birtokosok néhol eléggé érdekes régi possessori bejegyzésekre ragasztottak intézményi címkét a nem ok nélkül nacionalizálásnak mondott államosítás után.)

Itt jelezzük, hogy Frölich magyar naptárainak a kiadásaiból Szinnyei 12-ről tudósít 1894-ben, Kovács Imre pedig 1938-ban már 14-ről, s ezek közt van hét Szinnyeinél még hiányzó (Bártfa 1641, 1646; Csepreg 1642; Kassa 1629; Lőcse 1636–7, 1650), tehát kimarad öt a Szinnyeinél előfordulók közül (Gyulafehérvár 1635, Kolozsvár 1634, 1641, 1648, Kőszeg 1659 – az utóbbit az 1649-es lőcsei elé teszi, létét valószínűleg a MKsz 1881. évfolyama 91. lapja nyomán állítja). Szinnyei és Kovács Imre együtt 19 magyar nyelvű kiadást ismer. Mindketten ignorálják az 1638-as lőcsei verziót, amelyet Frölich a *Medulla* előszavában tesz szóvá.

Szeretnénk látni, átnézni Frölich 1640-re szóló, szintén Lőcsén kiadott szlovák naptárát is.

A maga módján minden régi naptár nagyon érdekes. Igyekezett segíteni olvasóját, hogy okuljon a múlt bizonyosságaiából (beleértve a nemzeti múltat is) és okosan készüljön többé-kevésbé előrelátható dolgokra, eseményekre (természeti jelenségekre, ünnepekre stb.). Segített átérezni, hogy az idő folyásának egyetemes és könyörtelen egyhangúságát kisebb-nagyobb körforgásos ismétlések barázdálják meghitté, és e barázdákban minden napot egyedivé varázsoló változatosság virágozik.

Frölich életművében – a naptárai mellett – igen fontos helyet foglal el az 1639-ben megjelent *Medulla geographiae practicae*. Hosszú címe így fordítható (kihagyásosan):

„A gyakorlati földrajz veleje, elsősorban vándorok használatára ..., amelyből főképp Európa híresebb és könnyebben megközelíthető vidékei adatnak elő új és rövid eljárással: azok fekvése, nagysága, milyensége, birtoka, felosztása, a városok, falvak, várak eloszlása, a bennük levő nevezetes dolgok, a lakosok helyzete, műveltsége, szokásai és erkölcei; szigetek, félszigetek, tengerek, öblök, folyók, tavak, kikötők, hegyfokok, hegyek, meleg fürdők, savanyúvizek, ásványok, szántóföldek, díszkertek, erdők, halastavak, élőlények, a hajdankor emlékei, továbbá bármely hely több más jelesebb természeti és mesterséges dolgainak az ismertető jelei vázolatnak egyenként Frölich Dávid késmárki matem. szerzőtől a Gepida Kárpátoknál, részint tapasztalatból és saját szemével megfigyelve, részint az új geográfusok olvasása révén szerkesztve”,

előfutár (prodromus) gyanánt a szerző *Vándorok könyvtára és vezérfonala* című opusához,

„két nagyon bőséges, hasznos és kiváltképp szükséges tárgymutatóval, Bertram Bertalan késmárki gyógyszerész költségén, bártfai betűkkel ...”

(Unikumként fennmaradt, *Epithalamia votiva* c., lakodalmi verseket tartalmazó nyomtatvány értesít arról, hogy az igen szorgos, olvasott és szemérmes Juditot, a tanácsos és „chymicus” Bertram leányát 1635-ben nőül vette David Froelichius, a nagyon híres matematikus, gyakorló csillagász, polihistor és filológus.) Frölich az apósa pénzén kiadott kötetet egy katolikus, egy református és egy evangélikus főúrnak dedikálja, ami persze nem akadályozta annak, hogy a Kolozsvárt őrzött három példány egyike az Akadémiai Könyvtár unitárius részlegén legyen található. E példány idekerülésének nincs köze ahhoz, hogy 1630 májusában Frölich meglátogatta kincses városunkban Szenczi Molnár Albertet, aki ekkor „szeretettel és jóindulattal” írt néhány sort a „sokrétű tudású csillagász és geográfus” emlékkönyvébe. (Történetesen Szenczi Molnár 1630-ban megjelent, az emberi dolgok bizonytalanságáról és a legfőbb jóról szóló fordításához írt tetrasztichont az a Spilenberger Sámuel nevű orvos, aki aztán Frölich *Medullájában* is szerepel üdvözlő verssel.) A Molnárral való találkozást szerzőnk nem jelzi a *Medulla* ajánló levelében, viszont hálásan említi itt a „tunc vivus, nunc divus Joh. Henricus ALSTEDIUS” gyulafehérvári professzort, a nagyírú „polygraphus”-t, aki tanácsokkal is ösztönözte könyve kidolgozására, s akinek nyolc év múltán bekövetkező haláláról egy brassói diáktól értesült Késmárkon. (Elképzelhető, hogy Alstedius Herbornból egy német földön, születésekor megjelent, családi bejegyzéseket tartalmazó naptárat hozott magával Gyulafehérvárra, és itt megmutatta Frölichnek, hogy ennek címével is ösztönözze további naptárkészítésre – a *Fröliche Practick* szavakkal kezdődően ez a cím. Úgyszintén elképzelhető, hogy az illető, 1588-as naptár egyik példányát Kolozsváron látta Frölich, hiszen ezt a művet a címlap szerint „zu Clausenburg in Siebenbürgen” nyomták. Ezt a két feltevést nem zárja ki sem az, hogy a naptár szerzője a Rhelasus anagramma mögé búvó Joh. Hasler, sem az, hogy a mű valójában – mint újabb kutatások bizonyítják – külföldi nyomtatvány.)

Az olvasóhoz intézett előszóban Frölich megrója azokat az „erénnyel kérkedő tudósokat”, akik – sánta vargaként – folyvást otthon húzódnak meg, becsmérlik a külföldi utazásokat, mégis a földrajz körül forgolódnak. Német nevük: Buchgelehrten (szobatudósok). Csupán könyvek olvasásából annyit vélnek tudni, mint mások *autopsia*, saját-szemmel-látás által. A filozófus jobb szeret valóságot mondani, mint szavakat (rem mavult quin verba loqui). Ami természetesen nem jelenti a szavak fontosságának a kicsinylését. A műszavakét sem. Következésképp a *Medulla* Prolegomenája mintegy 85 latin földrajzi kifejezést értelmez, egy részükhöz német és magyar megfelelőt is csatol. A 46 latin szakszóhoz társuló mintegy 70 magyar terminus jó része hétköznapi.

A *Medulla* tulajdonképpeni földrajzi szövege 453 számozott lapból áll, ebből 447 foglalkozik Európával. 33 lap mutatja be Magyarországot, 16 pedig (363–380) Erdélyt. A hozzávetőleg 100 erdélyi helynév közül kissé váratlanok ezek: Medveschianum (kétszer, de a 6. lapon Mediesinum), Kisdinum (Szászkézd), Zabesus (Szászsebes). Megtudjuk, hogy Kolozsvárt, Tordán és a környékükön photinianusok, azaz unitáriusok is élnek. Szerzőnk hosszabban ír Gyulafehérvárról, Szebenről, Brassórol (Honterust is említi) és Kolozsvárról („Megnézendő itt Hunyadi Mátyás és Bocskay István szülőháza”). Másutt is szóba jönnek nagy személyiségek, pl. Copernicus (kit „Thorunium szült”) és Erasmus, aki „megtoldotta Roterdam halhatatlan fényét és díszét”.

A kötet végén Johannes Mautner, a kassai iskola rektora arra érdemesíti a Froelichius nevet, hogy három anagrammát gyártson belőle. A legsikerültebb – noha mellőzi a h-t – ez: FOELIX VIR. Nos, lehet, hogy Frölich boldog férfiú volt, de nem örömmel jegyzi meg a *Medulla* 363. lapján, hogy a *Chronologia Pannoniae* című művéhez nem talált támogatót, s így molyok és férgek civakodnak miatta. S e fájó tényt nem szüntette meg az, hogy 1641-ben megjelent Lőcsén németül „Az ősi németmagyar szepesi és erdélyi honfitárs” (Landsmann) c. könyvecskéje, melyet „előfutárul” szánt az „új magyar történelem” bemutatásához. Frölich nagy ambíciójára jellemző, hogy a *Medullát* is csak előfutárnak tekintette az 1644-es főművéhez. Kolozsvárt három *Medulla*-példány van: kettő az Egyetemi Könyvtárban, egy az Akadémiai Könyvtár unitárius részlegén.

A rövidség kedvéért *Viatorium*nak nevezhetjük Frölich legnagyobb, tartalmilag leggazdagabb, legváltozatosabb munkáját. Zemplén Jolánnál többször fordul elő „Viatorum” – *i* nélkül. Ez szerinte – miként a „fordításából” kiderül – többes számú birtokos eset, nyilván az -orum szóvég „okán”. A könyv címében szereplő cynosura eredeti jelentése ’kutyafarok’, ebből ’vezércsillag, vezérfonal’ lett, mert a kis göncölszeker kutyának is látható. Az 1644-es könyvcímét így magyarosítjuk: „Külföldjárók könyvtára, azaz útmutató, vagyis minden eddig kiadottnál teljesebb, igen gyönyörűséges és hasznos útkönyv két részre felosztva”. A címlap felsorolja a két rész 4–4 „könyvét”, majd így zárul: „Különféle olvasmányok, tudnivágyó társalgás és fáradságos és költséges tapasztalás révén szerkesztette David Frölich ... Ulmban, Wolfgang Endter költségen és betűivel 1644”. Kolozsvárt megvan az első rész (kötet), éspedig három

példányban: egy a hajdani Református Kollégium könyvtárának az állományában, kettő az Egyetemi Könyvtárban (az egyiket Odera-Frankfurtban szerezte 1739-ben Szentsimoni József, aki utóbb gyalui református lelkész lett). A BMV 2358-as jelzetű példánynak a címlapja előtt egy levél van, s ennek hátán illusztráció, melynek alján három latin mondás olvasható (az első: Per aspera ad astra). A három latin üdvözlő vers közül a másodikat Abdias Trew altdorfi matematika tanár írta. (Kolozsvárt megvan a *Practica universalis* című, német nyelvű, az érvágásról szóló könyvecskéje.) Trew hű tisztelője Frölichnek, aki szerinte annyira sokoldalú, hogy – idézünk verse közepéről, egy 1960-as fordítás nyomán – „hittudomány, nyelvek, történet mestere, / orvos is és végül jogtudományhoz is ért”.

A *Viatorium* első részének az első három „könyv”-t már 1643-ban kinyomtaták. Erre vall címlapjaik évszáma. A második és a harmadik „könyv” 1644-es ajánlását utólag iktatták közbe. Az első rész élén álló üdvözlő verseknek az idetételekor elfeledték vagy talán nem is akarták eltávolítani az 1643-as évszámú címlevelet. Így ez zavaróan választja el a 10. levél végén az „INDEX Pro-” őrszót az „INDEX PROBLEMATUM APODEMICORUM” kezdetű levéltől. (Az apodemica Alstedius Enciklopédiájának 2209. lapja szerint „est disciplina composita de ratione recte peregrinandi”). Frölich az első „könyvben” 164 lapon tárgyal 110 kérdést. Jó előre tisztázza, hogy a peregrinatio a peragratiohoz tartozik. A második „könyvben”, éspedig az első kötet 165–270. lapján 27 fejezet nyújt utazáskor hasznosítandó intéseket. Megtudjuk itt egyebek közt azt, hogy a filozófia egyetemes kurzusával foglalatostkodókat nagy becsben kell tartani, mert elsődleges gondjuk és szívügyük a tudományszakok összefüggése és módszere.

Az első rész harmadik „könyve” (1–540. l.) simplicissima methodo, nagy adatbőséggel tárgyal 33, jórészt földrajzi fogalomkört. Erdélyi jelenségekre is gyakran utal. Jelzi például, hogy élnek itt szombatosok és anabaptisták is (60. l.); derűs ég esetén a Tátráról Váradig látni (104), melynek közelében termálvizek vannak (146); a brassói iskolát híressé tette Honterus, „a kiváló teológus és matematikus”. (Laskai Csókás Péter református teológiai enciklopédiája, a *Speculum exilii*, 1581-ben jelent meg a Cenk alatti városban. Hogy Frölichnek tudnia kellett róla, az még igen elrugaszkodott spekulativitással sem következik abból a tényből, miszerint ő Elbingben a kriptokálvinista Johannes Mylius tanítványa volt, éspedig történetesen pont 1616-tól, amikor – mint a *Viatorium* első része 268. lapján közli – a wittenbergi akadémiát egyedülálló dicséretességgel vezette gróf Thurzó Imre.) Frölich mintegy 56 lapot szentel tanintézeteknek, 56-ot városoknak. Lipcse kapcsán említi „amaz igen hírneves mágust, Doctor Faustust”. Az első rész negyedik, jó 200 lapnyi „könyvében” többek közt megadja egyes városok egymástól való távolságát táblázatos összeállításban és az utak indexét (ami a szó szoros értelmében útmutató).

A *Viatorium* második része vándoroknak való földrajzot (geographia apodemica), történelmet és öröknaptárt ad (az utóbbinak az alkalmazásával pedig négyféle prognosztikont: meteorológiai, fiziognómiai, tenyérjósolt és „oneirokritikust”, azaz álomfejtőt), végül utazói imákat és himnuszokat.

Ha a *Viatorium* első három „könyvét” 1643-asnak vesszük is, az 1644-es év fölöttébb gyümölcsöző volt Frölich számára. Ekkor jelent meg egy német almanachja, egy *Tag-Büchleinje*, egy *Judicium astromanticuma* (az utóbbi kettő Nürnbergben) és Bártfán – két jelentős jószágigazgatónak dedikálva – a *Hemerologia*, amely öröknaptár s egyben ismerteti a naptárkészítést, az ünnepek kiszámításának a módját, a török háborúkat.

A naptárcsináláshoz szükség van csillagászatra, de Frölich természetesen nem a gnomon nevű (Pápai Páriz Ferencnél mint „mutató vas az árnyék órában” szereplő), legrégebb, legegyszerűbb csillagászati eszköz révén szerette meg a sarkcsillagul, vezércsillagul, cynosura gyanánt vehető velős, sarktételszerű mondásokat, vagyis a gnómákat, s ezek gyűjtésekor aligha „prognosztizálta” ama nézet megszületését, miszerint nem a gnóma viseli nevét a „törperövid” gnómmal való hasonlósága miatt, hanem a mesebeli törpe azért gnóm, mert bölcs, okos, akár a gnóma, a „rövid bölcselő epigramma”.

Gnomologia metrica, hoc est versiculi sententiosi a címe Frölich utolsó nem naptárszerű könyvének. Teljes címe magyarul így szólhat: „Mértékes velős mondások gyűjteménye, azaz eszmedús versecskék igen jeles költőkből felkutatva és betűrendbe rakva. Azon ifjak használatára, akik jámbor, művelt és erkölcsös bölcsesség ösvényén törekszenek járni időmegtakarítással. Kiadta K. D. F.” (K. = Késmárki.) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába került példányon a címbeli „Alphabeticum”-ot valaki tintával „Alphabeticam”-ra javította, hogy egyezzek a nőnemű „seriem”-mel. A mű 55 levélből áll és Boroszlóban, Georg Baumann betűivel jelent meg, 1646-ban, akárcsak Frölich egyik 12 levélnyi *Schreibcalendere* és a 28 levélnyi *Weltspiegel oder historischer Kalender*. Címlapján Aeschinestől, azaz Aiszkhinésztől olvasható egy latin mondat, amely szerint a költők szentenciáit állandóan kell tanulnunk gyermekkorunkban, hogy majdan férfiakká váltan használjuk őket. Hetedfél lapnyi ajánlásában Frölich utal Hippokratész első, az élet rövidségét és a művészet „hosszú” voltát hangoztató aforizmájára, továbbá a naptárkészítés időigényességére. (Másutt is szóvá teszi, hogy a „calendarographia anniversaria”, az évenkénti naptárírás miatt nehezen jut ideje más munkákra.)

A Frölich válogatta gnómák egysorosak. Rövidségüket néhol (vagy inkább: Kolozsvárt) fokozza az, hogy példányunk új bekötésekor a – barbár – körülvágás szöveget is csonkított. Más okból csonka ez a mondás: „Non stilla una cavat marmor, neque protinus uno est. *Ov.*” Noha „gutta cavat lapidem”, itt a stílus lapidaritásától márvánnyá meredtek (románul: înmărmuriți) lehetünk, a mondás végéről ugyanis hiányzik ez: condita Roma die. A teljes szállóige Szabó György adta fordítása: „Egy csepp nem vájja ki a márványt, s Rómát sem egyszerre, egy nap alatt építették fel.” (*Apró cseppekből lesz a zápor*. Kolozsvár, 1982. 114.) A frölichi *Ov.* rövidítés egy-két bárányszelíd ovidiológust is felbőszíthet, éspedig nem azért, mert Ovidius nevének esetleg nincs köze az ovis 'juh' szóhoz, hanem azért, mert itt az Ovenus név rövidítésével van dolgunk. Ki ez az Ovenus? Nem más, mint John Owen (1560? – 1622) walesi újlatin epigrammaköltő, akit Frölich az *Anatome* végén is idéz, s aki a fenti mondást alighanem Marcellus Palingeniustól vet-

te át. S ha már az imént együvé került Ovidius, Owen és Palingenius, szögezzük le, hogy ők együtt 355-ször neveződnek meg gnómagyűjteményünkben, ami a bevett gnómák szinte 16,5%-át érinti. Frölich 2152 gnómát ad, 936-hoz minimális forrásmegjelölést is csatol – többnyire csak egy rövidített nevet. Körülbelül 40 szerzőről van szó. Legalább hatszor fordul elő: Ovidius (195-ször), Owen (118), Horatius (90), Petronius (53), Vergilius (47), Palingenius (42), Cato (38), Juvenalis (21), Mantuanus (9), Claudianus (8), Martialis (8), Ausonius (6). Közülük csak Owen, B. Mantuanus és Marcellus Palingenius – eredeti nevén Pier Angelo Manzoli – nem ókori. (Háromjuk közül az utóbbi jelenléte hangsúlyosabb Kolozsvárt. Szóbanforgó, *Zodiacus vitae* c. műve 1537-ben jelent meg először.) Frölich-től bevett ókori auktor továbbá Cicero, Galenus, Lucanus, Manilius, Persius, Propertius, Tibullus, későbbi pedig Helius Eobanus Hessus (Koch, 1488–1540), Petrus Lotichius Secundus (1528–1560), Johann Stigel (1515–1562), Victorinus Strigel (1514–1569), Ercole Strozzi (1471–1508). Sem az ókori, sem a későbbi szerzők tényleges, nem csak névleges előfordulásának a számát nem könnyű pontosan megadni. Frölich például Ovidiusnak tulajdonítja a „Quicquid agis, prudenter agas et respice finem” mondást, amely a *Gesta Romanorum*-ból való. (1713-as közmondásgyűjteményében Kisviczay Péter szerző nélkül idézi és így fordítja: „Dolgodnak kezdetét jól meggondold s végét.”) Horatiusinak tünteti fel Frölich az „Omnia cum pereunt, est virtus sola perennis” szállóigét, amelyet Szabó György oweninek minősít és így tolmácsol: „Minden múlandó, csak a virtus egymaga tartós.” Szabó 1982-es gyűjteménye 39 Owen-textusából 12 megtalálható Frölichnél, de ezekből négy – a 316., 868., 907. és 991. számú – a szerző neve nélkül. A 907. így szól: Qui caret argento, frustra utitur argumento. Kisviczay magyarázatában: „Tudgyad, nem érdemre, de teli erszényre fordul a kotzka háta.”

Owennek tulajdonítja Frölich azt a mondást, amelyet az angol író – mint már jeleztük – bizonyára Palingeniustól vett át. Frölich 42 explicit Palingenius-idézetéből egy sincs meg Szabó György említett 1982-es könyvében, ennek hét Palingenius-mondásából pedig pont csak az szerepel Frölichnél, amelyet ő oweninek tüntet fel. Hiányzik Frölichnél például a „Vita hominum nihil aliud est, quam fabula quaedam”. S ha már fabulánál tartunk, hadd jelezzük, hogy éppen a nagy meseíró Phaedrus nevét írta be valaki tintával a *Gnomologia* kolozsvári példányába, szerinte tőle, nem a Frölich megnevezte Ovidiustól való a fennebb idézett, „Quicquid agis” kezdetű gnóma. Alkalmasint ugyanaz az olvasó húzott alá tintával két rusztikus vonatkozású mondást, és írta be az R kezdőbetűsök végére a „Rustica natura tenet sua jura”-t („A paraszti természet hú önmagához”), amelynek középkori leoninus a forrása. A szállóigék, aforizmák többnyire csak indukzív, nem általánosan érvényes voltáról árulkodik az, hogy gyűjteményünkben nem kevesebb, mint 32 mondás kezdődik *saepe*vel, öt pedig *saepiusszal*. A vergiliusi „Saepe dat una dies, quod totus non dedit annus” és a „Saepe Deus, quae sunt tristia, laeta facit” példányunkban tintás aláhúzásnak örvend. Az ilyen aláhúzások is hozzátartoznak egy mű utóéletéhez, bár gyakorta nem éppen lényegesek.

Frölich utóélete, hagyatékának a sorsa viszonylag mostoha volt, de eléggé gazdag ahhoz, hogy rövidesen külön tanulmányt szenteljünk neki.

JÓZSEF HAJÓS

Dávid Frölich

Der gebürtige Käsmarker (Késmárk) David Frölich (1595–1648), der seine Hochschulstudien in Frankfurt/Oder und Wittenberg absolvierte, war der bedeutendste Kalendermacher und Geograph seiner Zeit in Ungarn. Seine Kalender erschienen in deutscher, ungarischer, lateinischer und slowakischer Sprache. Seine deutschsprachigen Kalender nannte Frölich *Schreibkalender*, *Almanach* oder *Tagbüchlein*. Die meisten von ihnen sind in Breslau erschienen; von manchen dieser Kalender sind auch in Hermannstadt angefertigte Nachdrucke bekannt. Seine lateinischen Kalender tragen den Namen *Fasti*, *Ephemeris* oder *Hemerologium*. (Das im Jahre 1644 in Bartfeld (Bártfa) herausgegebene Hemerologium ist ein Universalkalender.) Von seinen in lateinischer Sprache verfaßten astronomischen Werken ist die *Anatome revolutionis mundanae* (Leutschau/Löcse/, 1631) das bedeutendste. Dieses Werk zeugt vom Einfluß des frankfurter Professors David Origanus, der ein Verfechter der Ideen des Tycho Brahe war.

Von den ungarischen Kalendern des David Frölich sind über zwanzig überliefert worden. Eine Besonderheit dieser Kalender sind die sogenannten Monatsverse. (Die vorliegende Studie befaßt sich eingehend mit den in Klausenburg/Kolozsvár/ aufbewahrten Exemplaren). Bedeutend sind auch zwei geographische Werke des D. Frölich: *Medulla geographiae practicae* (Bartfeld/Bártfa, 1639) sowie *Viatorium* (Ulm, 1643–44). Beide enthalten auch einige "reisetheoretische" Überlegungen. Beide Werke schildern das im Jahre 1615 erfolgte Besteigen der Tatra, das von zahlreichen Autoren, unter ihnen auch von Otto von Guericke, in späteren Werken zitiert wird. Beachtenswert ist auch D. Frölichs Werk *Gnomologia metrica* (Breslau, 1646), das 2152 Gnomon enthält. Die in diesem Werk am meisten zitierten Autoren sind: Ovidius, John Owen, Horatius, Petronius, Vergilius und Palingenius. Der vor 400 Jahren geborene käsmarker Polihistor würde eine Monografie verdienen – eventuell "schon" anlässlich seines 350. Todestages.